

ватного правового регулювання позикової праці необхідно максимально використовувати визнані у всьому світі стандарти, а також досвід відповідного регулювання, накопичений іншими країнами.

Література

1. Нуртдинова А. Заспный труд: особенности организации и возможности правового регулирования // Хозяйство и право. — 2004. — № 9. — С. 24.
2. Головина С. Содержание трудового договора при взаимном труде // Хозяйство и право. — 2004. — № 10. — С. 21.
3. Концепция правового регулирования заемного труда // Хозяйство и право. — 2004. — № 2. — С. 54.
4. Сршова С. А. Позикова праця // Трудове право. — 2004. — № 10. — С. 27.
5. Кисельова Т. Приватні агентства зайнятості // Юридичний вісник України. — 2006. — № 13. — С. 8.
6. Васильєв В. А. Представництво в трудових відносинах в умовах позикової праці // Трудове право. — 2005. — № 11.

УДК 349.3:364:340.114(477)

Т. Ругляк

ДЖЕРЕЛА ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

Право набуває загальнообов'язкового значення та може впливати на суспільні відносини тільки тоді, коли воно закріплене та виражене в джерелах права. Можна сказати, що джерела права — це невід'ємний елемент права, який дає йому право на життя.

Термін «джерело права» є ключовим поняттям в юридичній науці. Джерела права були та залишаються предметом особливої уваги представників як загальної теорії права, так і галузевих юридичних дисциплін.

Дослідження, присвячені джерелам права взагалі та джерелам права соціального захисту зокрема, є важливими та актуальними тому, що їх результати відкривають можливості для підвищення ефективності конкретних правових засобів, які містяться в різних формах існування права та призначені для правового регулювання суспільних відносин, що належать, наприклад, до предмета права соціального захисту.

У вітчизняній юридичній науці існують різні підходи до розуміння джерел права. По-перше, розкривається співвідношення джерела та форми права і більшість авторів розглядають ці поняття як тотожні, оскільки вони застосовуються для визначення одного і того ж явища. Певний сенс в їх розмежуванні в тому, що форма свідчить про спосіб зовнішнього вираження норм права, надає їм офіційності та загальнообов'язковості, а джерело вказує, звідки черпаються норми права. Але, як відзначають теоретики права, термін «джерела права» є більш зручним у використанні і до того ж традиційним в міжнародній практиці.

Під джерелами права розуміють у більшості випадків саме способи зовнішнього вираження норм права.

Отже, джерела права — це і є форми зовнішнього вираження та закріплення змісту правових норм. Норми права сприймаються в суспільстві і додержуються завдяки відповідною мірою оформленим джерелам права. Зокрема, правове регулювання суспільних відносин здійснюється прийняттям відповідних юридичних норм. При цьому останні знаходять свій вираз у формі рішень нормотворчих органів і визначають, наскільки правила поведінки, які розкривають зміст цих актів, є важливими та значимими в суспільстві та державі. Інакше існування права (правил поведінки) має сенс тільки тоді, коли воно отримує певну форму. Тому слід визнати, що право фактично не можна розглядати у відриві від його форми. Потрібно відзначити, що через конкретну форму і проявляється право, визначається його статус у державі.

Якщо в загальній теорії права, інших галузях проблема джерел права достатньо повно досліджена, то в такій молодій галузі права, як право соціального захисту України, дана проблема ще не була предметом спеціального та комплексного дослідження. Серед науковців немає єдності у визначенні поняття джерел права соціального захисту.

Наприклад, С. М. Синчук, досліджуючи джерела права соціального забезпечення України та особливості, що вирізняють їх з-поміж джерел інших галузей права, зазначає, що під джерелами права соціального забезпечення потрібно розуміти нормативно-правові акти, що приймаються компетентними державними та іншими уповноваженими органами для врегулювання суспільних відносин, які становлять предмет правового регулювання права соціального забезпечення.

Своє визначення поняття джерел права соціального забезпечення України дав М. Д. Бойко, який відзначає, що під джерелами права соціального забезпечення розуміються ті чи інші нормативні акти як форми вираження нормативної державної волі, спрямованої на регулювання різних за характером і змістом суспільних відносин, але які містять в собі норми, що регулюють правовідносини, що виникають між громадянами та відповідними органами з приводу соціального забезпечення громадян.

На думку Б. І. Сташківа, джерела права соціального забезпечення — це витоки формування цієї галузі права, система факторів, які визначають зміст і форми вираження правових норм у сфері соціального забезпечення та соціального захисту населення.

Професор І. М. Сирота вважає, що до джерел права соціального захисту треба відносити тільки ті нормативно-правові акти, які містять норми, що регулюють відносини з соціального захисту, а також похідні від них процедурні та процесуальні відносини.

Н. Б. Болотіна джерела права соціального захисту визначає у двох значеннях — матеріальному та юридичному. У матеріальному значенні під джерелами права соціального захисту вона розуміє матеріальні засоби забезпечення соціальних виплат та надання соціальних послуг громадянам. Такими джере-

лами права соціального захисту виступають матеріальні кошти соціальних фондів — Пенсійного фонду України, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонду України соціального захисту інвалідів, Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення; державного та місцевих бюджетів України. Юридичні джерела права соціального захисту, на її думку, — це такі, що виходять від держави або від інших суб'єктів, уповноважених державою, визнані державою офіційно документальні способи вираження і закріплення норм права, які надають їм юридичного, загальнообов'язкового значення.

Поняття джерел права соціального забезпечення визначається й у російській науковій та навчальній літературі.

Так, В. С. Андреев вважав, що джерелами радянського права соціального забезпечення називаються форми вираження волі народу в правових нормах, які належать до даної галузі права. Норми права соціального забезпечення закріплюються у нормативно-правових актах держави.

На думку В. А. Тарасової, джерелами права соціального забезпечення є нормативні акти, видані компетентними органами (органами державної влади та управління, а в певній частині — органами колгоспів та профспілок), за допомогою яких встановлюються, змінюються чи скасовуються норми права, що регулюють відносини із соціального забезпечення громадян і тісно пов'язані з ними відносини, які підпадають під предмет права соціального забезпечення.

К. Н. Гусов дає таке визначення: «Джерела права соціального забезпечення — це різноманітні нормативно-правові акти, що регулюють комплекс суспільних відносин, які становлять предмет даної галузі права».

Сучасний російський науковець С. І. Кобзева, аналізуючи та вивчаючи погляди різних науковців на визначення цього поняття, дійшла висновку, що джерела права соціального забезпечення — це зовнішня форма правотворчої діяльності держави у сфері соціально-забезпечувальних відносин, за допомогою яких воля законодавця стає обов'язковою для виконання».

М. Л. Захаров і Е. Г. Тучкова під джерелами права соціального захисту розуміють акти, що у сукупності утворюють законодавство з соціального захисту, яке регулює весь комплекс суспільних відносин, що становлять предмет цієї галузі права.

Аналізуючи наведені поняття джерел права соціального забезпечення, слід відзначити, що у всіх визначеннях йдеться виключно про позитивне право, джерелами якого визнаються нормативно-правові акти компетентних органів, в яких містяться норми права соціального забезпечення і які є зовнішньою формою вираження волі держави в процесі правотворчої діяльності.

Оскільки, поняття джерел права соціального захисту — це дефініція, що охоплює загальні ознаки, характерні для даного явища, то можна дати таке визначення цього поняття. Джерела права соціального захисту — це нормативно-правові акти, як зовнішня форма правотворчої діяльності компетентних державних та інших уповноважених органів, для врегулювання суспільних відносин, які становлять предмет правового регулювання права соціального захис-

ту. Результатом правотворчої діяльності держави є нормативно-правові акти, які містять норми права соціального захисту. Виражені тільки у визначеній формі, такі норми стають загальнообов'язковими, правовими, реалізація яких забезпечується засобами державного впливу.

Отже, джерела права соціального захисту втілюють в собі рішення правотворчих органів щодо створення, зміни, скасування норм права соціального захисту. Створення джерела права — невід'ємна частина правотворення, без якої норми права соціального захисту не можуть з'явитися, а рішення компетентного органу не може отримати значення державної волі, норми права.

Джерела права соціального захисту є тією формою, в якій норми права виступають в реальному житті, з якої черпаються знання про чинне право і до якої звертаються при вирішенні конкретних правових ситуацій.

Отже, головними ознаками джерела права є: нормативний характер приписів; обов'язковість їх виконання; сила державного примусу.

Визначення поняття джерел права соціального захисту пов'язано із з'ясуванням форми вираження норм права, прийнятих компетентними органами держави для регулювання відносин у сфері соціального захисту. Формою українського права є нормативно-правові акти. Вони надзвичайно різноманітні і розподіляються за сферами життя суспільства, в яких циркулюють.

Нормативно-правовий акт як джерело права соціального захисту характеризується такими основними рисами: видається в межах компетенції відповідного державного органу; повинен відповідати актам вищих органів; набуває обов'язкової сили після його опублікування чи іншого передбаченого нормами права доведення до відання виконавців.

Джерела права соціального захисту класифікуються за різними підставами. Залежно від цілеспрямованості, нормативно-правові акти, що є джерелами права соціального захисту, можна класифікувати за низкою ознак.

За формою акта джерела права соціального захисту можуть бути поділені на закони та підзаконні акти, якими встановлюються певні норми права. До першої групи належать Конституція, Основи законодавства і закони. Закони, як нормативно-правові акти, наділені вищою юридичною силою, тому всі інші правові акти повинні виходити з законів і не суперечити їм.

Підзаконні нормативно-правові акти видаються на підставі законів для їх виконання та конкретизації законодавчих приписів. Залежно від становища державних органів, що видають підзаконні акти, їх компетенції, а також характеру та призначення самих актів, підзаконні акти поділяються на: укази, постанови, декрети, розпорядження, накази, інструкції, правила, положення тощо.

Нормативно-правові акти, що регулюють відносини із соціального захисту, можна класифікувати за їх дією в часі на постійні й тимчасові. Дія нормативно-правового акта в часі визначається моментом набуття ним чинності та моментом припинення його дії.

За дією в просторі нормативно-правові акти даної галузі права поділяються на загальнодержавні, місцеві та локальні. Загальнодержавні — це ті, що діють на всій території України, тобто які є загальнодержавними, місцеві — такі, що

прийняті місцевими органами державної влади та органами місцевого самоврядування і діють лише на території певної адміністративно-територіальної одиниці. Локальні акти обмежені рамками певного підприємства, установи, організації і містяться у колективних договорах, угодах і статутах підприємств.

Нормативно-правові акти, що регулюють відносини із соціального захисту, зазвичай поширюються на всіх осіб, які на законних підставах перебувають на території України, а в окремих випадках і за її межами (наприклад, в разі виплати громадянам, що виїхали за кордон, пенсій, призначених внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання). Такі акти віднесені до загальних. У деяких випадках суб'єктами відносин, що регулюються нормативно-правовим актом, є не всі, а певні, визначені цим актом, категорії громадян. Такий акт називається спеціальним.

У праві соціального захисту поєднується декілька рівнів правового регулювання: центральний, регіональний, місцевий та локальний, що є однією із головних особливостей методу права соціального захисту. Розподільчий характер відносин із соціального захисту, як головна риса цієї галузі, обумовлює поєднання різних рівнів правового регулювання. Для законодавця очевидно, що витрати із соціального захисту, є непосильними тільки для Державного бюджету, а відтак соціальний захист населення фінансується спільно за рахунок коштів Державного бюджету та коштів місцевих бюджетів.

Аналізуючи правотворчу діяльність компетентних органів, можна дійти висновку, що формування української системи соціального захисту передусім пов'язане з прийняттям нормативно-правових актів у вигляді законів із загальнодержавного соціального страхування, державної соціальної допомоги, спеціального та додаткового соціального захисту, недержавного соціального забезпечення. Законодавство ж радянського періоду в даній сфері обмежувалось, як правило, рівнем підзаконних нормативно-правових актів. Вивчаються аналогічні правові акти інших країн для узгодження соціального законодавства, враховуються особливості правового регулювання відносин із соціального захисту в країнах ЄС. Ця тенденція свідчить про приведення сфери соціального захисту населення до міжнародно-правових стандартів.

На відміну від більшості галузей права в праві соціального захисту галузевої кодифікації законодавства не проведено, хоча певні передумови для цього вже існують. В Україні діє низка кодифікованих нормативно-правових актів з окремих видів соціального захисту, інтенсивно розвивається поточне законодавство. За відсутності загальної галузевої кодифікації законодавства, джерела права соціального захисту теж не достатньо систематизовані. Нині у галузевому законодавстві існує великий масив суперечливих, недосконалих нормативно-правових актів, які потребують систематизації та оновлення. У цей час існує нагальна потреба в прийнятті кодифікованого нормативно-правового акта, який комплексно врегулював би усю систему відносин у сфері соціального захисту, визначив би суб'єктний склад, організаційно-правові форми та види соціального захисту України. Прийняття такого акта сприяло б створенню цілісної системи джерел права соціального захисту України.